

УДК 633.2/4

© 2012

В. Ф. Петриченко, академік НААН

О. В. Корнійчук, кандидат сільськогосподарських наук

Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ КОРМОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Охарактеризовано стан галузі тваринництва та його відродження на найближчу перспективу. Висвітлено основні напрямки розвитку польового кормовиробництва, виробництва високоякісних кормів та комбікормів збалансованих за поживними речовинами, використання інноваційних технологій заготівлі фуражного зерна.

Ключові слова: *кормовиробництво, сорти, тваринництво, інноваційні технології, корми, комбікорми, поживні речовини.*

Сталий розвиток сільського господарства країни не можливий без відродження ефективного тваринництва, як однієї із складових продовольчої безпеки держави. На сьогодні, за рівнем споживання м'яса і молока Україна значно поступається розвиненим країнам і імпортує значні їх об'єми. Триває спад поголів'я та виробництва молока, як у особистих селянських господарствах, де виробляється понад 80 %, так і громадському секторі. Така ситуація є результатом комплексної дії ряду соціально-економічних факторів, не останню роль тут відіграють і низькоефективні технології годівлі сільськогосподарських тварин. Зокрема, не збалансовані раціони та недостатня питома частка у них концентрованих кормів стримують реалізацію генетичного потенціалу тварин, внаслідок чого продуктивність дійних корів в Україні майже удвічі нижча, ніж у країнах із розвиненим тваринництвом.

За останні десятиріччя у галузі тваринництва провідних країн світу надзвичайно високими темпами пройшли перетворення, які отримали назву «революція у тваринництві». Активний ріст попиту на продукцію тваринництва в країнах, де найбільш динамічно розвивається економіка, обумовив масштабне нарощування її виробництва. Це супроводжувалось значними технологічними інноваціями і структурними змінами в даному секторі. Зростаючий попит задовольняється в основному завдяки промислового тваринництву і пов'язаними із ним продовольчими ланцюгами. В той же час, мільйони сільських жителів продовжують утримувати тварин у рамках традиційних систем виробництва, що допомагає забезпечувати засоби

до існування і продовольчу безпеку держави, в значній мірі це притаманне і сучасному українському селу.

Реалізація державної програми «Відроджене скотарство», яка за організації науково обґрунтованого, високотехнологічного виробництва та оптимізації регуляторної політики передбачає досягти у 2015 році наступних обсягів: молока – 15,4 млн т, м'яса в живій масі – 5,17 млн т, в тому числі яловичини – 1,02, свинини – 2,18, птиці – 1,75 та 0,22 – інших видів тварин. Для виробництва такої кількості тваринницької продукції необхідно виробити 49 млн т кормів, в тому числі 23,6 млн т комбікормів.

Крім того, відродження тваринництва повинно стати одним із стабілізуючих факторів інтенсифікації виробництва зерна та білково-олійних культур. Оскільки буде завжди постійним його споживачем, сприятиме розширенню площ посіву кормових культур, у першу чергу багаторічних бобових трав, що буде додатковим чинником збалансування сівозмін.

Провідне місце у відродженні тваринництва належатиме кормовиробництву. Стратегія розвитку цієї галузі на найближчу перспективу, як і все сільське господарство буде базуватись на інноваційних, наукоємних технологіях (біотехнології у рослинництві та тваринництві, системі точного землеробства), збереженні довкілля, зменшення викидів парникових газів, сталому розвитку сільських територій.

Нинішня ситуація в кормовиробництві віддзеркалює стан галузі тваринництва в Україні. В умовах постійних структурних реформ, нестабільності цін на тваринницьку продукцію, відсутності постійних ринків її збуту, різкого зменшення поголів'я тварин кормовиробництво втратило свій промисловий напрям розвитку та системність у виробництві кормової сировини й кормів у цілому.

За період з 2000 по 2011 рр. майже втричі зменшилися посівні площі сіяних кормових культур (середній абсолютний спад становив 455,4 тис. га в рік). У загальній структурі посівних площ частка кормових культур скоротилася в 2011 р. утричі – до 9,4 %. Різко скоротилися площі посіву багаторічних, однорічних трав, сінокосів та пасовищ у польовому кормовиробництві. У підприємствах відсутні спеціалізовані кормові сівозміни, виробництво кормів стало фінансово і енергозатратним.

У зв'язку з низьким рівнем інтенсифікації технологій вирощування сіяних кормових культур з одиниці їх посівної площі в середньому виробляється 2,5 т к. од. Рослинні корми мають низький рівень вмісту перетравного протеїну. На 1 к. од. припадає його лише 90—100 г.

Природні кормові угіддя в більшості випадків господарства використовують екстенсивно. Збір кормів з 1 га пасовищ не перевищує 1,0 т к. од. (в зеленій масі) і 0,9 т к. од. (в сіні). Через низьку врожайність природних кормових угідь в Україні втрачається близько 4 млн т молока та 0,2 млн т м'яса.

Для годівлі тварин щорічно використовується 14,8 млн т концентрованих кормів, половина з яких не збалансована за поживними речовинами, особливо вмістом протеїну. У раціонах тварин переважає зерно пшениці, білок якої погано засвоюється тваринами, недостатньо – тритикале, ячмінь та овес, які позитивно впливають на продуктивність тварин і якість продукції.

Виробництво комбікормів в Україні становить більше 5 млн т, що задовольняє потребу в них лише на 25 %. Із 184 комбікормових заводів лише 30 % відповідають сучасним вимогам виробництва. Сучасні технології з виробництва соєвого шроту та макухи, преміксів та мінеральних добавок тільки починають розвиватися, однак в обсягах, недостатніх для переробки всіх сировинних ресурсів. Нині в Україні переробляється близько 800 тис. т сої, приблизно така ж її кількість експортується. При цьому потреба вітчизняного тваринництва в соєвому шроті на 2015 рік становить більше 2 млн т, що потребує переробки 2,5 млн т сої.

Незбалансовані за показниками поживної цінності корми мають низьку конверсію – 5—6 одиниць, в той час як в європейських країнах відповідно – 2,3—2,5 одиниці. Залишаються високими затрати кормів на одиницю продукції: в середньому на виробництво 1 т свинини витрачається 7,3 т к. од., молока – 1,02 к. од., м'яса великої рогатої худоби – 11,0 т к. од. Часто корми містять токсини, що також вагомо впливає на продуктивність тварин та якість продукції.

Реалізація програмних завдань у тваринництві потребує щорічного виробництва достатньої кількості високоякісних кормів, збалансованості їх за поживними речовинами, високої конверсії корму. Одна тонна збалансованих кормів повинна забезпечувати виробництво 0,9 т молока, 0,12 т м'яса великої рогатої худоби, 0,25 т м'яса свинини, 0,4 т м'яса птиці та 5 тис. яєць.

Традиційно склалося, що близько 50 % від потреб тваринництва в кормах припадає на польове кормовиробництво. У 2011 р. воно забезпечило виробництво 42 тис. тонн сіна, 56 тис. тонн зелених кормів, та майже весь обсяг сінажу, силосу та концентрованих кормів. При цьому на все це відведено тільки 2,4 млн га ріллі, що становить 10 % від загальної площі.

Напрямок розвитку польового кормовиробництва повинен визначатися типом і організаційними формами агроформувань, а також особливостями природно-кліматичних умов у регіоні.

Забезпечення щорічної потреби в кормах, отримання їх високої якості можливе за наступних умов:

- збільшення частки посівних площ сіяних кормових культур до 15 %;
- оптимізації структури посівних площ кормових культур у спеціалізованій кормовій сівозміні;

- використання нових сортів та гібридів та адаптивних технологій їх вирощування;
- удосконалення системи живлення кормових культур в т.ч. і за рахунок максимального використання органічних добрив;
- інтегрованого захисту кормових культур від шкідливих об'єктів;
- використання інноваційних технологій в заготівлі та зберіганні кормів;
- постійного контролю за якістю кормової сировини та кормів у системі: вирощування – заготівля – зберігання – використання;
- зміцнення та оновлення матеріально-технічної бази для кормовиробництва із залученням різних джерел фінансових інвестицій.

У структурі польових кормових культур найбільшу частину повинні займати бобові трави та бобово-злакові суміші, площі посіву яких необхідно відновити до рекомендованих норм: у зоні Полісся – 50—55 %, Лісостепу – 45—50 % та Степу – 40—45 %.

Серед багаторічних бобових трав особливе місце відводиться люцерні – найбільш продуктивній та найменш енергоємній високобілковій культурі. Вона повинна займати: у Поліссі – до 25 % загальної площі бобових трав, Лісостепу, – 50—60 %, Степу – 60—70 %.

На кислих ґрунтах Полісся і Лісостепу перевагу слід надавати конюшині лучній та її сумішам із злаковими травами, а в богарних умовах Степу розширити площі посіву еспарцету піщаного в одновидових та сумісних посівах із стоколосом безостим, житняком чи регнерією шорстко стебловою (пирієм безкореневищним) або пирієм середнім. Для цього створено нові сорти бобових і злакових трав, розроблено адаптивні технології їх вирощування у кожному регіоні, а також визначено режими інтенсивного використання, що дає змогу збільшити збір кормової сировини і вмісту в ній перетравного протеїну на 20—25 %.

Основною силосною культурою в Україні є кукурудза. Для заготівлі високоякісного силосу при вирощуванні цієї культури необхідним є раціональне використання збиральної техніки, планувати посів гібридів різних груп стиглості. В зоні Полісся раннім гібридам відводиться 35—40% посівних площ, середньораннім – 50—55 та середнім – 10—15 %; у Лісостепу відповідно – 30—40 %, 40—45 та 20—30 %; у Степу на зрошенні відповідно 20—25 %, 40—50 та 25—30 %; а на богарі ранньостиглим – 40—50 %, середньораннім – 50—60%.

В посушливих умовах південного й східного Степу необхідно збільшувати площі посіву соргових культур – сорго цукрового та силосного, суданки та сорго-суданкових гібридів.

У системі безперервного зеленого та сировинного конвеєрів доцільним є використання злаково-бобових сумішок однорічних культур, які в

структурі кормової групи повинні займати 10—12% та базуватись на вирощуванні вики, пелюшки, кормових бобів, люпину, вівса, гірчиці білої, редьки олійної і здатні забезпечувати врожайність зеленої маси на рівні 22—24 т/га та з виходом перетравного протеїну 0,47—0,55 т/га.

Особливе місце в умовах півдня України повинні займати сумішки однорічних озимих кормових культур, а саме – вики з житом чи тритикале, жита з суріпицею або ріпаком. Частка заготовлених кормів з таких сумішок може скласти близько 40 % у загальному обсязі сінажу та силосу.

Важливим джерелом надходження кормів є також природні кормові угіддя (луки та пасовища). Загальна площа їх в Україні складає – 7,891 млн га, у тому числі 2,410 млн га займають сінокоси і 5,481 млн га пасовища. На 1 умовну голову в середньому припадає 1,2 га пасовищ і 0,54 га сінокосів. Ці угіддя можуть забезпечити збір 54,8 млн т зеленої маси та 5,7 млн т сіна. В розрізі регіонів продуктивність кормових угідь є невисокою. Так на Поліссі з пасовищ отримують 9,8 т/га зеленої маси, з сінокосів – 2,4 т/га сіна; в Лісостепу, відповідно – 14,3 т/га та 2,6 т/га; у Степу – 6,3 т/га зеленої маси.

Наукові дослідження і виробничий досвід показують, що при відносно невеликому вкладенні матеріальних та фінансових ресурсів виробництво кормів на пасовищах і луках можна збільшити в 1,5—2 рази.

Серед агротехнічних прийомів важливими в підвищенні продуктивності природних кормових угідь є:

- адаптивні травостої;
- удосконалення системи удобрення рослин;
- заходи по покращанню вологозабезпечення;
- боротьба з шкідливою рослинністю;
- оптимізація режиму стравлювання травостою.

За рахунок збільшення виробництва кормів на пасовищах можна додатково отримати близько 3 млн т молока за суттєво нижчим показником його собівартості.

В основі стійкого розвитку кормовиробництва є наявність відповідних сортових ресурсів. У зв'язку із змінами кліматичних умов за останні десятиліття потребує перегляду сучасна стратегія селекції кормових культур. Зусилля селекціонерів повинні бути спрямовані на створення системи адаптованих до різних умов, високопродуктивних, стійких до патогенів, екологічних стресів, з підвищеною симбіотичною активністю сортів на основі широкого використання генофонду культурної і природної флори, методів гетерозисої селекції, біотехнології, імунітету і біогеоценології.

Особливу увагу слід звернути на створення сортів, здатних нормально функціонувати і продукувати в умовах несприятливих ґрунтових факторів (кисле і засолене ґрунтове середовище, посуха, тощо). Досягнення адаптивних властивостей буде забезпечуватись за рахунок кращого вико-

ристання резервного внутрішньовидового потенціалу та розширення видо-
вого складу кормових культур.

Необхідно створити нові високопродуктивні сорти люцерни посівної інтенсивного типу, конюшини лучної та еспарцету з кормовою продуктивністю, відповідно, 13—14, 11—12 і 10—12 т/га сухої речовини, що забезпечить вихід протеїну – 1,8—2,6 т/га; злакових трав (стоколос безостий, грястиця збірна, костриця очеретяна, тимофіївка лучна, житняк гребінчастий, пирій середній) 0,9—1,0 т/га сухої речовини, вихід протеїну – 1,1—1,6 т/га.

У структурі годівлі високопродуктивних тварин концентровані корми – основна складова їх раціонів, так як вони є найкращим джерелом білка, вуглеводів, жирів та інших компонентів. При годівлі дійних корів вони повинні складати 33 %, худоби на відгодівлі не менше 6—10 %; свиней і курей 80—95 %.

Найбільша ефективність від згодовування концентрованих кормів досягається у складі повноцінних комбікормів. До 2015 року необхідно довести виробництво комбікормів до 23,4 млн тонн з яких буде використано при виробництві молока – 5,6 млн т, яловичини – 2,0 млн т, свинини – 7,8 млн т, м'яса птиці – 5,5 млн т, яєць – 3,5 млн т, що забезпечить зростання продуктивності та ефективності ведення всіх напрямів тваринництва.

Структуру комбікормів доцільно привести у відповідність до потреб тваринництва. Зокрема, збільшити частку кукурудзи в комбікормах з 15 до 25—30 %, пшениці зменшити до 20—25 %, зернобобові (соя, горох, кормові боби, вика та інші) довести до 12 %. Виробництво макухи і шротів довести до 3 млн т а на перспективу – до 4 млн т. Крім того забезпечити виробництво 200 тис. тонн біологічно активних добавок, а також збільшити виробництво кормів тваринного і мікробіологічного походження, що дасть можливість змінити структуру комбікормів у відповідності з науково обґрунтованими нормами і потребами тваринництва.

З метою покращання якості комбікормів за їх мінеральним складом слід ширше використовувати вітчизняні природні мінерали вулканічного та осадового походження: сапоніт, анальцим, глауконіт, доломіт, вапняки та інші.

Щоб забезпечити виробництво достатньою кількістю якісного кормового зерна і білково-вітамінної сировини для комбікормових підприємств і виробництва необхідних об'ємів збалансованих комбікормів необхідно, насамперед:

- оптимізувати структуру зернових культур, забезпечивши виробництво кормового зерна на рівні 55—60 % від загального обсягу виробництва;

- розширити площі посіву зернобобових культур (сої, гороху, вики та інших) до 15—20%, посіви ячменю з підвищеним вмістом протеїну до 50 % від загальної площі та збільшити площі посіву тритикале з підвищеним вмістом протеїну і пониженим вмістом алкілрезорцинолів до 700 тис. га;

- впроваджувати інноваційні технології вирощування, що забезпечують високу реалізацію біологічного потенціалу сортових ресурсів зернофуражних культур.

Для промислової технології виробництва молока та м'яса слід використовувати інноваційні технології заготівлі фуражного зерна. Зокрема, консервування вологого зерна з використанням консервантів хімічного та біологічного походження дає можливість зменшити енерговитрати в 5—6 разів у порівнянні з досушуванням. Згодовування такого зерна забезпечує на 8—10 % підвищення продуктивності тварин.

З метою забезпечення якості та безпечності кормів і кормової сировини необхідно:

- завершити удосконалення, розробку та гармонізацію нормативних документів у відповідності до міжнародних (ISO) та європейських (EN) стандартів на корми, кормову сировину та методи контролю їх якості та безпечності;

- для виробництва комбікормів, преміксів та кормових добавок, які призначені для годівлі тварин використовувати корми, кормову сировину та біологічно активні речовини, дозволені до використання в Україні відповідним контролюючим органом;

- підготувати контролюючим державним органам та законодавчо підтримати перелік установ які мають право проводити контроль за якістю і безпечністю кормів, кормової сировини, біологічно активних речовин, кормових добавок та преміксів;

- оновлювати перелік заборонених кормових добавок та біологічно активних речовин контролюючим державним органом на підставі щорічного узагальнення відомостей науково-дослідних установ, у складі яких є лабораторії, які мають безпосереднє відношення до оцінки якості та безпечності кормів, комбікормів, кормової сировини, кормових добавок і преміксів;

- у галузі кормовиробництва розвивати попереджувальну модель управління безпекою на основі системи НАССР – організації забезпечення безпеки у виробництві і переробці продукції по всій технологічній ланці.

Реалізація концептуальних заходів забезпечить у 2015 р. виробництво 49 млн т к. од., у тому числі комбікормів 24 млн т к. од. Наявність кормів у вказаній кількості забезпечить збільшення виробництва продовольства і його споживання на душу населення в Україні до раціональних норм

(м'яса – 83 кг, молока – 395 кг, яєць – 290 шт.). При цьому буде сформований експортний ресурс на рівні 1,3 млн т м'яса і близько 1 млн т молока. Обсяг валової продукції тваринництва зросте в 1,6 разу порівняно з 2011 р. і становитиме близько 65 млрд грн.

В умовах високої мотивації праці й дотримання технологічних вимог до відгодівлі й належних умов утримання худоби витрати кормів наблизяться до нормативних. Економічно доцільними нормативами в Україні є наступні: на 1 кг приросту живої маси свиней не більше 4—4,5 к. од., молодняку ВРХ – 8—8,5 к. од., птиці – 2,5—3 кг к. од., молока – 1,0—1,1 к. од, на 1000 яєць – 180—200 к. од. Зниження витрат кормів до раціональної норми у 2015 р. зумовить зменшення собівартості виробництва м'яса ВРХ на 39 %, свинини на 43 %, м'яса птиці на 29 %. За рахунок цього буде подолано проблему збитковості тваринництва. Зокрема, в 2010 р. рівень збитковості виробництва м'яса ВРХ становив – -40 %, свиней – -5 %. Натомість в 2015 р. впровадження запропонованих технологічних й економічних заходів у кормовиробництві дасть змогу досягти рентабельності виробництва м'яса ВРХ на рівні 8—10 %, свиней – 25—30 %, курей – 35—60 %.

Поряд із цим, інтегрований розвиток рослинництва, кормовиробництва та тваринництва сприятиме не лише підвищенню загального рівня сільськогосподарського виробництва, але стане однією із передумов сталого розвитку сільських територій.

Петриченко В. Ф., Корнийчук А. В. Стратегия развития кормопроизводства в Украине // Корми і кормовиробництво. – 2012. – Вип. 73. – С. 3—10.

Охарактеризовано состояние отрасли животноводства и его возрождение на ближайшую перспективу. Освещены основные направления развития полевого кормопроизводства, производства высококачественных кормов и комбикормов, сбалансированных по питательным веществам, использование инновационных технологий заготовки фуражного зерна.

Petrychenko V. F., Korniychuk A. V. Strategy of the development of feed production in Ukraine // Feeds and Feed Production. – 2012. – Issue 73. – P. 3—10.

The state of livestock industry and its revival in the nearest future is described. The main directions of the development of field feed production, production of high-quality feed and mixed fodder balanced by nutrients, the use of innovative technologies on fodder grain harvesting are highlighted.